

INSCRIPȚII FUNERARE INEDITE DIN SCYTHIA MINOR

MARIA MUNTEANU

Inscripțiile funerare pe care le prezentăm au intrat în colecția epigrafică a Muzeului de arheologie din Constanța, în urma unor descoperiri întâmplătoare, prilejuite de lucrările edilitare și de cele agricole, cu excepția ultimei, provenită dintr-o săpătură arheologică.

1. Inv. nr. 176 (Muzeul din Mangalia). Inscripție funerară în limba greacă, pe o placă de marmură, descoperită la Mangalia, pe str. V. Părvan, în preajma zidului de incintă târziu, într-o groapă făcută pentru sădirea pomilor, la 1,5 m adâncime. Dimensiuni : $i = 0,47$ m ; $l = 0,41$ m ; gr. = 0,08 m. (fig. 1).

Stela se compune din două cîmpuri, cel al reliefului, în partea superioară, și cel al inscripției, în partea de jos, făcînd parte dintr-o categorie de stele de mici dimensiuni, de origine din Bizant, care se răspîndesc în secolul I-II e.n., în zonele de cultură elenică¹. Pe litoralul românesc sînt cunoscute mai multe exemplare la Tomis² și eventual unul la Callatis³, asemănător cu cel de față, fiind mai slab răspîndite în interiorul provinciei⁴.

---

¹ G. Bordenache, *Temî e motivi della plastica funeraria di età Romana nella Moesia Inferior*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 253 și urm. N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance greco-romain*, Paris, 1964, nr. 71, fig. 71, etc.; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Contributions à une classification des stèles funéraires de la Mésia Inférieure*, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 221, 226—227.

² I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 203—204, nr. 3, pl. LVI/2 ; p. 200, nr. 5, pl. LII ; p. 207—208, nr. 12, pl. LXI/2 (Tomis ?) ; p. 210, nr. 2, pl. LXV/1, cf. M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*

³ Gr. Tocilescu, în *AEM*, VI, 1882, p. 5, nr. 8 (Mangalia-Callatis). I. Stoian, *op. cit.*, p. 208, nr. 13, pl. LXII (Tomis ?). I. I. Russu, în *Studii Clasice*, VIII, 1966, p. 226, nr. 3, fig. 4 „din Tomis (ori din Callatis ?)“.

⁴ Gh. Murnu, în *BCMI*, VI, 1913, p. 110, nr. 22, fig. 18 (Tropaeum Traiani) ; A. Rădulescu, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 99—100, nr. 17 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 168—171, nr. 17, fig. 17 ; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, p. 226—227, nr. 129, p. 165, pl. XIII.

Fig. 1

Mărginit de un chenar îngust, relieful conține scena banchetului funerar, din care se păstrează numai jumătatea inferioară; în colțul stîng, partea de jos a unui personaj feminin așezat pe o *cathedra*, în centru o masă cu trei picioare (decorate cu capete și labe de leu) încărcată cu ofrande, iar în spatele acesteia o parte din corpul defunctului așezat pe *kline*. În partea dreaptă în față, un personaj feminin, cu chiton și tunică largă pe deasupra, care ridică în mîna dreaptă o faclă spre cel culcat pe *kline*.

Inscripția este dispusă pe patru rînduri. În primele trei rînduri, literele au înălțimea de 2,3 cm, iar în al patrulea de 1,9 cm. Scrierea este îngrijită, literele poartă *apices*. În rîndul 1, apare *T* ligat cu *H* și *N*; în rîndul 2, *H* ligat cu *N*, *N* cu *E*, *H* cu *K*; în rîndul 3, *T* ligat cu *E*, *N* cu *E*. Citim :

Απφια Ἰουλία ζῶσα τὴν στή
λην ἀνέθηκεν τῷ ἀνδρὶ καὶ
τοῖς τέκνοις μνείας χάριν
Χαῖρε παροδεῖτα

Femeia poartă un nume greco-asiatic *Απφια*, răspîndit în orașele pontice⁵, și unul roman, *Ἰουλία*. Stăpînirea romană se observă la

⁵ G. Mihailov, *IGB*, ed. a II-a, 1970, p. 417—418, 448, II, 5, p. 449. V. Barbu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 54, nr. 3—6 (bibliografia).

Callatis destul de bine încă din sec. I e.n.⁶, avind drept consecință sporierea numărului de cetățeni romani, din moment ce exista acolo, în epoca lui Traian, un *conventus civium Romanorum*⁷. Cu toate acestea, procesul de „romanizare“ a numelor este în mai mică măsură cunoscut ca în celelalte cetăți grecești, din cauza puținelor informații epigrafice⁸, inscripția noastră adăugându-se în acest sens.

După forma stelei, după caracterele paleografice, inscripția se datează în secolul II e. n.

2. Inv. nr. 4505. Stelă funerară din calcar cu inscripție în limba greacă descoperită la Piatra, jud. Constanța. Stela a fost spartă pe verticală în două părți aproximativ egale și refolosită, fiind afectat mai ales centrul reliefului și inscripției; lipsește de asemenea partea inferioară a stelei cu o parte din inscripție. Dimensiuni: $i = 0,91$ m; $1 = 0,84$ m; gr. = 0,29 m (fig. 2). Monumentul are două cimpuri, unul superior alcătuit din reprezentarea figurată și cel inferior al inscripției; stelele cu mai multe registre sînt bine cunoscute în Scythia Minor⁹.

Registrul superior este mărginit de un chenar dublu profilat, semicircular, terminație întilnită și pe alte monumente funerare din Dobrogea romană¹⁰. Odată cu apariția stelelor de mari dimensiuni se introduce alături de banchetul funebru¹¹, sau în loc de acesta¹², reprezentarea simbolică a Cavalerului în formele cunoscute¹³ (vînător-lup-tător, dar mai ales pașnic). Nu lipsește nici combinarea celor două motive simbolice într-o singură, scenă, ca în cazul de față, formă cunoscută în Moesia Inferior¹⁴. În nișa formată de arcul semicircular este reprezentat în relief Eroul Trac, călare, orientat spre dreapta, îmbrăcat cu o tunică scurtă încinsă la mijloc, cu o hlamidă fluturînd în spate în trei falduri. Detaliile capului nu se disting. Cavalerul ține cu ambele mîini dirlogii calului; a fost schițată și șaua. Calul este redat în mers lent spre dreapta, avea probabil piciorul stîng din față ridicat, mersul liniștit fiind sugerat de poziția hlamidei. Corpul animalului este bine proporționat, coama este împletită, îi lipsește capul. În fața Călă-

⁶ I. I. Russu, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 179—190; (κατάρετα); D.M. Pippidi, în *Studii Clasice*, VIII, 1966, p. 87 și urm. cu bibliografia. Em. Doruțiu-Boilă, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 325—333.

⁷ A. Rădulescu, în *Studii Clasice*, IV, 1962, p. 275—279, D. M. Pippidi, în *Vestigia*, B. 17, München, 1973, p. 108—109.

⁸ Em. Doruțiu-Boilă, *Populația Dobrogei în epoca romană (sec. I-III)* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1974, p. 14—15.

⁹ G. Bordenache, *op. cit.*, p. 261 și urm.

¹⁰ *Ibidem*, I. tSoian, *op. cit.*, p. 200, nr. 6, pl. LIII/1. Z. Covacef, în *Pontica* VII, 1974, p. 296, nr. 2, fig. 2.

¹¹ V. Pârvan, în *Dacia*, II, 1925, p. 235, nr. 31, fig. 53. A. Rădulescu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 160—165, nr. 14, fig. 14.

¹² V. Pârvan, *Descoperiri nouă din Scythia Minor*, în *ARMSI*, ser. II, t. XXXV, 1913, p. 521 și urm., fig. 16, pl. 10 (= C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanța, 1967, p. 35, nr. 13, fig. 13).

¹³ G. Bordenache, *op. cit.*, p. 263.

¹⁴ Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologique en Roumanie*, București, 1900, p. 197, nr. 19 = V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, București, 1912, p. 28; cf. G. Murnu, în *BCMI*, VI, 1913, p. 105—106, nr. 16, fig. 13. V. Pârvan, în *Dacia*, II, 1925, p. 230—231, nr. 28, fig. 48. G. Mihailov, *IGB*, I, fig. 159, 163 bis etc.

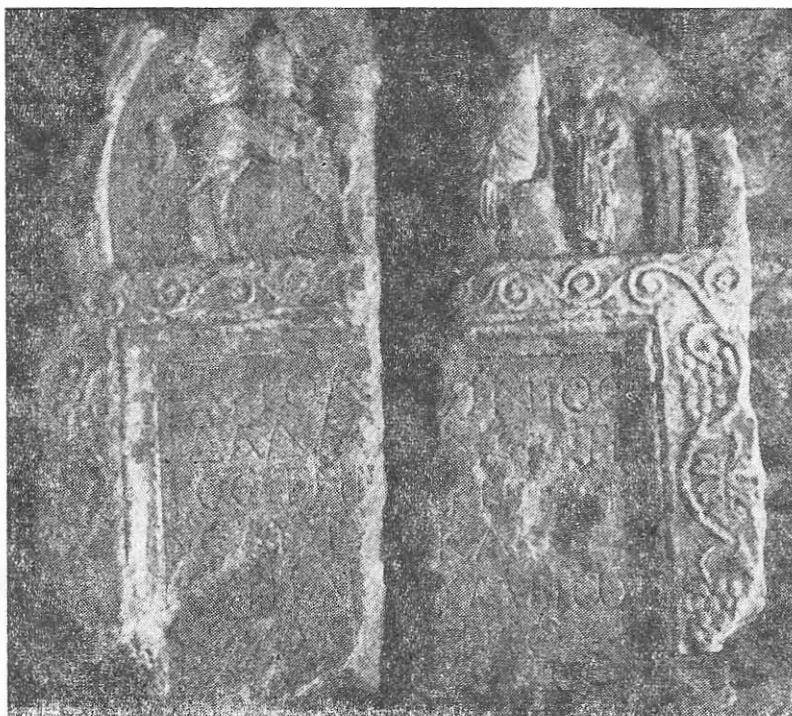

Fig. 2

rețului, așezată pe o *kathedra*, o femeie, căreia i-au fost distruse prin spărtură capul și miinile, îmbrăcată cu chiton și himation, faldurile îmbrăcămintei fiind redată prin pliuri mărunte. În spatele acesteia, o fetiță (o sclavă) îmbrăcată asemănător, dar încinsă la mijloc, care ține ceva în ambele mâini, prezență obișnuită în scena banchetului funerar¹⁵.

Cîmpul inscripției este mărginit de un chenar dublu profilat, cel exterior este alcătuit dintr-o alternanță de ciorchini de struguri și frunze de viță de vie, iar în partea superioară numai din vrejuri, despărțind cele două registre. Citim :

Ἀπολλ[λ]ώνιος
 Δάδα[ς ἀ]νέστη
 σε τῆν [σ]τή[λη]ν
 ἐαυτ[ῶ] καὶ
 [τ]ῆ ἰδί[α] σ]υμβίω
 Ζου[ν]η? Ἀ]τι[κου]
 Θιατ[ου?] θυγ[άτηρ].

¹⁵ D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, București, 1915, p. 55—56, fig. 32. G. Bordenache, *op. cit.*, p. 258—259.

Scrierea este îngrijită, literele avînd o imprimare clară, fără ligaturi. Înălțimea literelor este 4—5 cm. Dintre caracterele paleografice remarcăm Ω în formă de W (semilunar) Σ și E semilunar. În privința limbii apare forma εαυτῶ în loc de εμαυτῶ mai rar întrebuintată¹⁶, iar verbul ἀνίστημι este la aorist.

Stela este pusă deci de Apollonios Dadas pentru el și soția sa. Numele grecesc Apollonios este comun în Scythia Minor; destul de cunoscut este și patronimicul Dadas, numai la Tomis fiind atestați Δάδας Ἐστιάσιου, Σεραπίων Δάδα¹⁷, Δάδας Διονυσίου¹⁸, Δάδα¹⁹. Amintim că tot la Tomis apare într-o inscripție funerară latină Apollonius Dadae, alături de mama sa Mama Dadae, sacerdos To[mīt]ano[rum]²⁰, personaj care poartă același nume cu cel din inscripția noastră. Antroponimicul Dadas, răspîdit în lumea greco-asiatică și în imperiul roman, se întilnește și la traci²¹; originea tracă o putem presupune și pentru Apollonios Dadas de la Piatra.

La începutul rîndului 6 a fost trecut numele soției din care cunoaștem doar prima parte, ΖΟΥ —, după care se păstrează pe piatră colțul stîng al unui N sau M. Ținînd cont că prin spărtură au fost distruse aproximativ 2 litere, numele femeii trebuie să fi fost scurt, probabil ΖΟΥΝΗ (ultimele două litere fiind ligate) luînd în considerare forma masculină cunoscută în Asia Mică — Ζουνας²². Din aceeași lipsă de spațiu numele părintelui femeii putea fi eventual Ἄττικος²³, scris însă cu un singur T. Acesta era urmat la începutul rîndului următor fie de patronimicul său²⁴, care pare a fi Θιαπου²⁵, fie de un nume geografic, care să indice locul său de origine. De aceea e mai greu de precizat originea soției lui Apollonios Dadas, poate dintre tracii elenizați sau orientali.

¹⁶ G. Mihailov, *La langue des inscriptions Greques en Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 149—150; cf. V. Barbu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 49, n. 1.

¹⁷ AEM, XIX, 1896, p. 222—223, nr. 89 (= I. Stoian, *op. cit.*, p. 173, nr. 1). V. Pârvan, *Umetum*, I, în ARMSI, ser. II, t. XXXIV, 1912, p. 565.

¹⁸ AEM, VIII, 1884, p. 12, nr. 26 (= I. Stoian, *op. cit.*, p. 174, nr. 3).

¹⁹ AEM, VI, 1882, p. 25, nr. 50 (= I. Stoian, *op. cit.*, p. 87, nr. 1).

²⁰ CIL, III, 7559 (= AEM, VI, p. 15, nr. 27). I. Stoian, *op. cit.*, p. 181.

²¹ V. Pârvan, *loc. cit.*; idem, *Cetatea Tropaeum*, în BCMI, IV, 1911, p. 8. G. Mateescu în *Ephemeris Dacoromana*, I, 1923, p. 231. I. I. Russu, în SCIV, IX, 1958, I, p. 52. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 110.

²² L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, 1964, p. 397; CIL, III, 7481 (Baccuius = Ion Corvin): Zudeciltulp (?) soția unui „princeps”. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 191, nr. 2; G. Mateescu, *op. cit.*, p. 116; D. Detschew, *op. cit.*, p. 194: Zude(f).

²³ C. Moisil, în BCMI, II, 1909, p. 113—119 (= CIL, XVI, nr. 145). R. Vulpe, *op. cit.*, p. 180 n. 10. Em. Condurachi, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 293. Taceva-Hitova în *Izvestia*, Varna, 1972, p. 19, nr. 6. Aelius Aurelius Atticus, originar din Doryleus (Frigia), veteran din *cohors V praetoria Alexandriana*, atestat într-o diplomă militară din 233 descoperită la Fintinele.

²⁴ G. Mihailov, *IJB*, I, p. 159, nr. 127: Μακου, θυγάτηρ δὲ Ἀμύντορος Ἱερώνμου χαίρετε.

²⁵ CIL, VI, 1801: „Ziai Tiati fil. Dacae...” D. Detschew, *op. cit.*, p. 503.

După forma stelei și după caracterele paleografice, inscripția se datează la sfârșitul secolului al II-lea — începutul secolului al III-lea e.n.

3. Inv. nr. 19506 Fragment dintr-o stelă funerară din calcar cu inscripție în limba latină, descoperit întâmplător la Topalu, jud. Constanța. Se păstrează colțul inferior stîng, avînd dimensiunile : $\hat{i} = 0,48$ m ; $l = 0,46$ m ; gr. = 0,27 m. (fig. 3).

Fig. 3

Pe monument apare în partea de jos, în relief, un *cantharos* cu un vrej de viță cu doi ciorchini de struguri, decor întîlnit în mod obișnuit pe monumentele funerare din Dobrogea²⁶. După mărimea ornamentelor și grosimea pietrei observăm că stela făcea parte din categoria monumentelor funerare de mari dimensiuni, atît de răspîndite în centrele romane de pe linia Dunării și din interior²⁷.

Un chenar dublu profilat încadra cimpul inscripției și reliefului. Din inscripție se păstrează numai finalul scris pe marginea interioară a chenarului și anume :

vivo titulum pos(uit).

Scrierea este clară : *V* ligat cu *L*, *M* cu hasta din dreapta rotunjită, *S* ușor culcat. Inscripția poate proveni din apropiere, de la Capidava,

²⁶ V. Pârvan, în *Dacia*, II, 1925, p. 222—223, nr. 23, fig. 37. G. Murnu, în *BCMI*, VI, 1913, p. 105—106, nr. 16, fig. 13.

²⁷ G. Bordenache, *op. cit.*, p. 254, 261 și urm.

unde practica punerii monumentelor în timpul vieții este bine cunoscută : „sue posuit titulum vibus“ (sic), „fecit sibique vivo...“, vivo suo sibi“ etc.²⁸.

După scris, dată in scripția în secolul II e.n.

4. Inv. nr. 20985. Fragment dintr-o stelă funerară din calcar gălbui cu inscripție în limba latină, descoperit în 1974 în săpăturile de la Sacidava (Musait), în secțiunea I-sud, nivelul III, fiind refolosit la zidurile din sec. VI²⁹. Dimensiuni : I = 0,44 m l = 0,67 m ; gr. = 0,20 m (fig. 4). Stela are un chenar simplu, din textul inscripției păstrându-se partea finală :

ann(is) L me(n)si(bus) VII dies
XXV. Val(eria) Aurelia con
iux unacum fili
bus suis pientis
simo pa(t)ri bona
memoria posue(runt).

Înălțimea literelor este de 4—4,8 cm. Scrierea este îngrijită, literele poartă *apices*. Cuvintele sînt despărțite prin mici cercuri. Dintre particularitățile grafice remarcăm în rîndul 1 A ligat cu N, în rîndul 2 V cu A și L, A cu V în rîndul 3, V cu M.

În rîndul 1 *mesi* a fost folosit pentru *me(n)si(bus)*, fiind cunoscute în inscripțiile din Scythia Minor construcțiile cu substantive-complemente la cazuri deferite³⁰, mai puțin probabil pentru *menses*, socotind că tot într-o inscripție descoperită la Sacidava întîlnim forma populară *misesse*³¹. În rîndul 3—4 apare un provincialism cunoscut, *filibus* în loc de *filis*, întîlnit fiind și în textul amintit de la Sacidava.

Numele femeii, Valeria Aurelia, este comun, chiar în inscripția citată de la Sacidava întîlnim alți Valerii³².

După particularitățile grafice și lingvistice dată in scripția în sec. III e.n.

Inscripțiile pe care le-am prezentat, deși aflate într-o stare fragmentară, ne informează în privința antroponimicii Scythiei Minor, ates-

²⁸ Gr. Florescu, *Capidava*, București, 1958, p. 77—78, nr. 2 ; p. 95—96, nr. 18 ; p. 99—100, nr. 22, p. 104—105, nr. 26 ; p. 115—116, nr. 40 ; p. 122, nr. 47.

²⁹ Informația o deținem de la colegul nostru C. Scorpan, autorul săpăturilor. În legătură cu stratigrafia de la Sacidava, C. Scorpan, *Sacidava — A New Roman Fortress on the Map of the Danube Limes*, în *Actes du IX-e Congrès d'études sur les frontières Romaines, Mamaia, 1972*, București, 1974, p. 109—116.

³⁰ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 115, nr. 40 : „...vixit annis XVIII, menses sex...“ (sec. III e.n.) ; p. 109—110, nr. 31 : „...vixit annis LX, menses duobus (sic), dies VII...“ (sec. III e.n.), cf. S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, 1961, p. 103, 79, 80, 96.

³¹ N. Gostar, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 84—87 : „inscripție descoperită... în castrul de la Mirleanu“, mai exact de la Sacidava (Musait) ; cf. A. Aricescu, în *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 258, nota 8.

³² N. Gostar, *op. cit.* : „Valerius Onesim[a] centurio... Valeria Marcellina coniux...“.

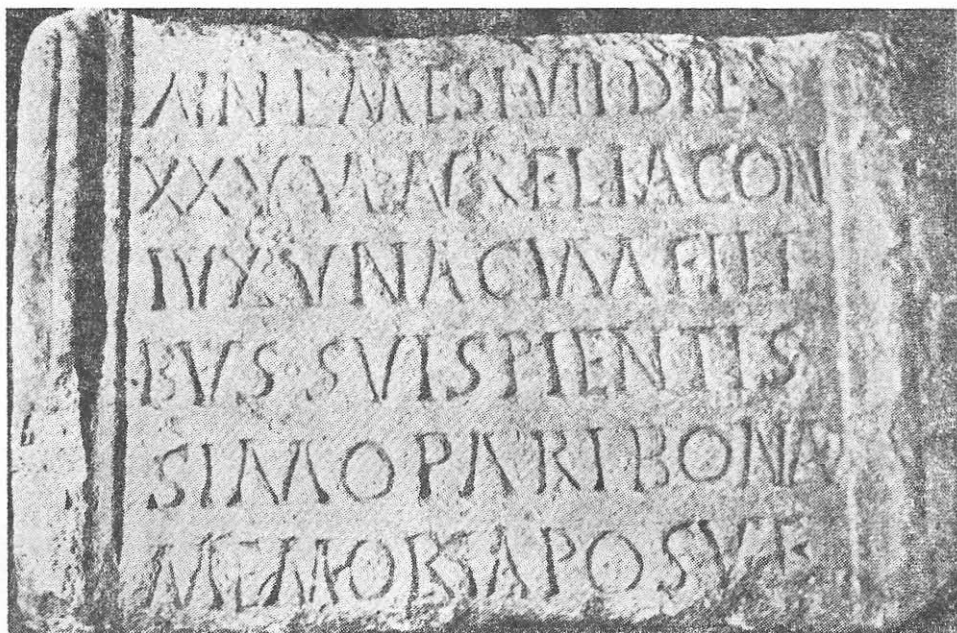

Fig. 4

tînd pe lîngă nume cunoscute, Απρια Ἰουλια (nr. 1), Ἀπολλώνιος Δάδας (nr. 2), Valeria Aurelia (nr. 4) și unul nou Ζου[νη?]Α-τικου Θιατ[ου]? (nr. 2). Monumentele permit de asemenea precizări în legătură cu plastica funerară, adăugînd pentru Callatis încă un exemplar de stelă funerară de origine pontică (nr. 1) și reprezentarea Cavalerului și banchețului funerar într-o singură scenă, mai puțin frecventă (nr. 2). În sfîrșit ele adaugă o inscripție pentru Sacidava (nr. 4) și permit o ipoteză în legătură cu proveniența de la Capidava a unei inscripții descoperite la Topalu (nr. 3).

INSCRIPTIONS FUNÉRAIRES INÉDITES DE SCYTHIA MINOR

Résumé

On présente quatre inscriptions funéraires, entrées pendant les dernières années, dans le patrimoine de la collection épigraphique du Musée d'archéologie de Constantza, à la suite des découvertes fortuites, à l'exception de la dernière pièce.

1 No. d'inv. 176 (Musée de Mangalia). Inscription funéraire en grec, sur plaque de marbre, découverte à Mangalia. La stèle fait partie de la catégorie des stèles de petites dimensions, d'origine pontique, ayant représentée à la partie supérieure la scène du banquet funéraire, et sous celle-ci l'inscription. L'écriture en est soignée, les lettres portent des *apices*. La femme qui pose l'inscription porte un nom gréco-asiatique — Απρια répandu dans les villes pontiques, et

un autre, romain — 'Ιουλια ce qui prouve le processus de „romanisation“ des noms à Callatis. Selon la forme de la stèle et les caractères paléographiques, l'inscription est datée au II-e siècle de n.è.

2 No. d'inv. 4505. Stèle funéraire calcaire, à l'inscription en grec, découverte à Piatra, district de Constantza, brisée verticalement en deux parties. Le monument fait partie de la catégorie des stèles à plusieurs registres, répandues en Scythia Minor. Au champ du relief, il existe la représentation symbolique du chevalier ensemble avec des éléments du banquet funéraire.

L'écriture est soignée. L'inscription est posée par Apollonios Dadas pour lui et pour sa femme. Le patronyme Dadas, répandu dans le monde gréco-asiatique et dans l'Empire Romain est également à rencontrer chez les Thraces; l'origine Thracique est aussi à supposer pour le personnage de Piatra. Le nom de la femme ne s'est pas conservé entièrement, ayant probablement été Ζουνη suivi du patronyme de celle-là. Selon la forme de la stèle et les caractères paléographiques, l'inscription est datable aux II-e-III-e siècles de n.è.

3. No. d'inv. 19506. Fragment d'une stèle funéraire calcaire, à l'inscription en latin, découvert à Topalu, district de Constantza. Selon les dimensions des ornements, selon également l'épaisseur de la pierre, nous remarquons que la stèle faisait partie de la catégorie des monuments funéraires de grandes dimensions. De l'inscription, ne se conserve que la partie finale. Selon l'écriture on date l'inscription au II-e siècle de n.è.

4. No. d'inv. 20985. Fragment d'une stèle funéraire calcaire, à l'inscription en latin, découvert en 1974 dans les fouilles de Sacidava (Musait) district de Constantza. On constate des ressemblances linguistiques et onomastiques avec une autre inscription trouvée à Sacidava.

Selon les particularités graphiques et linguistiques nous datons l'inscription au III-e siècle de n.è.